

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Njemačkog jezika i
književnosti

Maja Stanušić

Obilježja fatalnih žena u Kozarčevim prozama

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2016.

Sadržaj

1.	Uvod.....	3
2.	Femme fatale u hrvatskom romanu XIX. Stoljeća.....	4
2.1.	Obilježja fatalnih žena.....	4
3.	Životopis Josipa Kozarca.....	6
3.1.	Stvaralaštvo Josipa Kozarca.....	6
4.	Kozarčeva novelistika.....	8
4.1.	Psihološke novele.....	9
5.	Novela Tena (1894.)	10
6.	Obilježja fatalnih ženskih likova iz novele Biser-Kata.....	13
6.1.	Kata.....	13
6.2.	Fema i Manda.....	13
6.3.	Katino propadanje.....	14
7.	Obilježja fatalnosti u noveli Tena.....	15
8.	Obilježja fatalnosti u noveli Mira Kodolićeva.....	16
9.	Zaključak.....	18
10.	Literatura.....	19

Sažetak

Tema završnog rada bila je prikazati obilježja fatalnih ženskih likova u djelima Ivana Kozarca. Rad donosi biografske podatke o autoru i njegovom stvaralaštvu, posebno se zadržavši na Kozarčevoj novelistici gdje su sadržana obilježja fatalnih ženskih likova. Prvo poglavlje govori o pojmu i obilježjima fatalne žene kroz članak Krešimira Nemeca *Femme fatale u hrvatskom romanu 19.stoljeća (Geneza i funkcija)* motiva koji je objavljen u *Forumu* 1989.godine. Autor u članku prati razvoj pojma fatalne žene kao zaštitnog znaka književnosti u 19. stoljeću. U drugom i trećem poglavlju govori se o životu i pisanom stvaralaštvu Josipa Kozarca s posebnim naglaskom na novelistici o čemu piše Krešimir Nemec u pregovoru *Izabranim djelima* Josipa Kozarca objavljenim u Zagrebu 1997.godine. Četvrto poglavlje donosi najznačajniju Kozarčevu novelu, *Tenu*, u kojoj je sadržan sav njegov književni interes. Kroz novelu Kozarac progovara o slavonskoj zbilji u drugoj polovici 19.stoljeća, ljubavi i strasti Tene, glavne junakinje kroz čiji lik je prikazano moralno posrnuće Slavonije. Peto, šesto i sedmo poglavlje bave se obilježjima fatalnih žena u *Teni*, *Biser-Kati* i *Miri Kodolićevoj*, Kozarčevim novelama. Poglavlja donose citate iz novela koja najbolje prikazuju likove poput Kate, Tene, Feme, Mire Kodolićeve. Zadnja dva poglavlja donose zaključak kao sintezu cjelokupnog rada i popis literature.

Ključne riječi

fatalni ženski lik, Josip Kozarac, 19.stoljeće, Tena, Slavonija.

1. UVOD. *Femme fatale* u hrvatskom romanu XIX. stoljeća

Femme fatale jedan je od zaštitnih znakova književnosti XIX. stoljeća. Iz Kovačićevo­g romana *U registraturi* pamtimo lik hajdučice Laure, koja je naša prva varijanta inkarnacije žene vampa, u kojoj dolazi do miješanja fascinacije zlom i čežnjom za slobodom. Bitno je napomenuti likove iz drugih djela toga vremena, za koje bismo isto mogle reći: Lina i Klara (*Olga i Lina*), Marija Kotromanović (Šenoina *Kletva*), Sofija (Kovačiće­va *Baruničina ljubav*), Elvira (Fiškal) - u njima se izmjenjuju Eros i Thanatos, prirodno i demonsko, sve su ljepotice zmijskog pogleda koje su oblikovale arhetip kobne žene koja objedinjuje sve poroke, strasti i požudu. Fatalna žena prikazana je uvijek u obliku kurtizana, kraljica, velikih griješnica, opasnih zavodnica. (Nemec, 1989: 174)

2.1. Obilježja fatalnih žena

Fatalne žene su redom čarobno lijepe, pune tajni i kobne privlačnosti, koju sadrži opasnost, prijetnja i agresivnost. Spoj su fascinacije i želje za uništenjem, zbog kojeg je taj lik u središtu radnje. Uvijek je razvratna, nemoralna, pohotna, suprotna od anđela, svetica, dakle ona je *apsolutna bludnica*, u kojoj su upisane muške erotske fantazije. Sve što je prelazilo granice normalnog, dopuštenog, konvencionalnog, društveno prihvatljivog predstavlja lik fatalne žene koja podnosi najteži teret tabua.

Opisuju ju i iracionalna svojstva, javlja se kao *glasnica smrti*, nositelj nesreće i propasti. Obično joj se uz to pripisuju oznake demonizma i vampirizma. (Nemec, 1989: 175)

U kršćanskoj ikonografiji se sotona često pojavljuje u liku zmije, koja se može tumačiti kao simbol zavodjenja i prvog grijeha, pa se fatalne junakinje povezuju i sa zmijom. U snovima mogu poprimiti i oblike stravičnih prikaza. Najčešće je prikazana kao lik nestalne žene, lualica, nesposobna za dom i obitelj, suprotno od vizije žene tipične patrijarhalne ikonografije. Kovačiće­va Laura i Elvira su likovi lualica, putuju, nestalne su i izopćene iz društva, a nose sa sobom nemir, mržnju i osvetu.

U 19. stoljeću fatalna je žena bila sinonim za sve negativnosti u skladu sa crno-bijelom tehnikom, često je brakolomka, čedomorka, ubojica i kradljivica, a u 20. stoljeću gubi elemente izvanljudskog, ali je ipak sadržala deformacije ljudskog i ostala ogledalo muških seksualnih fantazija u kojima se krije *komadić* vještice. (Nemec, 1989: 179)

Za fatalnu ženu možemo reći i da je akcelerator radnje, beskrajno tašta, ambiciozna, željna vlasti stvara narativni tok i narušava uspostavljenu ravnotežu. Ima nekoliko karakterističnih funkcija;

- ometa pozitivne likove na putu prema sreći. Ona je suparnica dobroj i plemenitoj djevojci jer se zaljubljuje u njezina mladića. Dostiže svoj cilj i razara vezu. U *Registraturi* vjenčanje između Ivice Kičmanovića i Ančice brak okončava Laura hajdučica poznatom *krvavom svadbom*, a njezin cilj je uvijek okončavanje veze.
- Ona je uvijek glavni lik, protagonist, diktira svakom promjenom: njezina volja i Eros upravljaju svakom promjenom i tako stvaraju zaplet. Ostali likovi su podređeni fatalnom liku.
- U slučaju da nije glavni lik, spletkama i ambicijama uvjetuje ključne promjene u djelu i tako se stvaraju novi odnosi među likovima.
- Ona se pojavljuje i kao *deus ex machina* što znači da se iznenadnim i neobjašnjivim intervencijama razrješava zamršenu radnju. Ti postupci znaju nekada biti nemotivirani i alogični kao postupci hajdučice Laure.

Fatalna žena primjer je destruktivne, erotske prirode, u njoj su projicirane sve fantazije i misli koje su u društvu zabranjene, tabuizirane, ona je kontroverzna, hipnotizirajuća, motor naracije, uzročnik zapleta i tvorac raspleta. (Nemec, 1989: 181)

Navodim primjer iz *Mire Kodolićeve*, lik je udovica koja je zaludila odvjetnika:

Žena ta, kojoj je strastvena narav izbijala iz pogleda i cijelog oblića, ulila je novog života u Kodolićeve žile; ona je bila spram dražesne plave odvjetnikove gospođe što i opojni, daleko se šireći umjetni miris spram blagog daška proljetnih ljubica u rosno jutro. I vatrenija narav udovičina, i prostija ćud, i oštri joj jezik, sve to godilo je njemu u taj čas mnogo više (Kozarac 1974:47)

2. Životopis Josipa Kozarca

U Vinkovcima u siromašnoj obitelji rođen je 18. ožujka 1858. godine Josip Kozarac. Vrlo rano ostao je bez oca, odgojila ga je majka. Pučku školu i gimnaziju završio je u rodnom Vinkovcima, a studij šumarstva pohađao je u Beču. Nakon što je diplomirao 1879. radio je po cijeloj Slavoniji kao šumarski vježbenik. Bolovao je od tuberkuloze, od koje je i 1890. umro. (Nemec, 1997: 23)

3.1. Stvaralaštvo Josipa Kozarca

Josip Kozarac samozatajni je stvaratelj, profinjeni slikar slavonskih šuma, zemlje i ljudi, središnja osobnost realističke faze hrvatske književnosti. Unatoč tome što je djelovao izvan književnih centara, uspio je steći naklonost kritike i publike radi svojih autentičnih tumačenja društvenih procesa i moralnih dilema u Slavoniji u drugoj polovici XIX. stoljeća. Jednim dijelom svoga stvaralaštva nastalim krajem devedesetih godina istog stoljeća pokazuje interes za psihološku problematiku i analizu karaktera. (Nemec, 1997: 9)

Kozarac se u hrvatskoj književnosti prvo javio pjesmama. *Zmija* je prva tiskana pjesma koju je objavio još kao gimnazijalac 1875. godine u *Hrvatskoj lipi*. Nakon toga je uglednom *Viencu* poslao nekoliko pjesama i jednu pripovijest, koju je August Šenoa nepovoljno ocijenio. Unatoč kritici Kozarac je čitava života pisao poeziju, a posljednje stihove je objavio 1889. godine u *Viencu*, to su bile pjesme *Suhaj vrbi* i *Mojoj maloj Vjeri*. Niz pjesama objavljeno je i posmrtno, nekoliko ih je ostavljeno i u rukopisnoj ostavštini. (Nemec, 1997: 10)

U Kozarčevom poetskom opusu ne mogu se pronaći stihovi koji su se otrgli konvencionalnosti, rutini i šabloni, pa nema ni pomaka od početničkih pokušaja do posljednjih stihova koji su objavljeni 1889. godine. Kozarčevo je pjesništvo neuspjela epizoda u kontekstu ukupnog stvaralaštva toga pisca, nema većeg značaja s gledišta književne povijesti. U Beču za vrijeme studiranja se kao mladić okušao i na dramskom polju, oduševljen je bio životom u inozemstvu, proučavao moderne francuske dramatičare i imao je ozbiljnih kazališnih ambicija. *Turci u Karlovcu* bila je jedini put izvedena 1878. u Zagrebu kao izvorna šaljiva igra, kao dio programa na Krežminu koncertu u kazalištu. U kritikama koje su sačuvane do danas nigdje se ne spominje ime Josipa Kozarca te autor je ostao anonimn. (Nemec, 1997: 12)

Tuna Bunjavilo lakrdija je u dva čina, drugo Kozarčevo djelo koje je izvedeno u zagrebačkom kazalištu 1879., a objavljeno je tek 1939. u okviru *Sabranih djela*. Prepoznatljiv slavonski *milieu*, tipovi iz seoske i malograđanske sredine, jezično okarakterizirani obilježja su djela. Koristi vinkovački sočan govor, dijalektizme, narodski humor, realističke likove cigana, površne likove bez ikakve psihološke razrade. (Nemec, 1997: 13)

Komedija u pet čina *Tartufov unuk* je najbolje Kozarčevo ostvarenje na dramskom polju, tiskana je u bečkom *Slavjanskom almanahu* iz 1879. godine, no nikada nije doživjela scensku konkretizaciju. Prerada je slavne komedije Moliéra i jedina je komedija karaktera u našoj dramskoj književnosti XIX. stoljeća. Kozarčevo djelo izgubilo je na oštrini, snazi i vječnoj aktualnosti i Moliérov slavi, izopačeni licemjer i varalica preoblikovan je u sitnog prevaranta, koji nadmudruje lakovjerne. Arhetip je svjesno umanjen prilagođen sredini u kojoj živi i sveden je na zavičaj, atmosfera je provincijalna i odiše naivnošću i prostodušnošću. (Nemec, 1997: 13)

Napisao je ukupno tri romana *Mrtvi kapitali*, *Među svjetlom i tminom* i *Živi kapitali*, zadnji je ostao nedovršen. Obratio je pozornost prvenstveno na ekonomske i socijalne probleme sredine i među svim našim realistima najviše se bavio praktičnim gospodarskim pitanjima. U nastavcima su izašli *Mrtvi kapitali* 1889. godine, zapravo su literarna studija i nacrt nove gospodarske obnove čiji temelj je kult rada, novi odnos prema djedovskoj imovini i moralnoj obnovi čovjeka. Ideal povratka prirode u zemlji doći će do izražaja u kratkom romanu *Živi kapitali*. (Nemec, 1997: 15) Drugi roman *Među svjetlom i tminom* izašao je u naknadi Matice hrvatske 1891. godine kao samostalno izdanje. U tom djelu Kozarac je *društveni liječnik i moralist* jer nudi mogućnost za ozdravljenje društvenog stanja i podizanje nacionalne samosvijesti, kritizira negativne društvene pojave i Khuenovo vladanje. (Nemec, 1997: 17)

4. Kozarčeva novelistika

Najopsežniji i najznačajniji dio Kozarčeva literarnog opusa je novelistika u kojoj se osjeća kontinuirana linija stvaralačkog razvoja i uspona do prve novele koja je tiskana u vinkovačkom *Narodnjaku* 1876. godine *Na ledu* do novele objavljene u *Viencu Dvije sestre*. Brižno su građene, dotjerivane u brojnim verzijama, u brojnim izdanjima i prevedene su na nekoliko stranih jezika one su zaslužne što je Kozarac zauzeo jedno od vodećih mjesta među pripovjedačima hrvatskog realizma. Za vrijeme tih novela je objavio još nekoliko lošijih pjesama i prikupljao građu za veća djela, iako je pravi talent otkriven već u nedotjeranim stranicama *Priča djede Nike*, objavljene u *Pučkim novinama* 1877. do 1879. godine. (Nemec, 1997: 18)

Za vrijeme studiranja u Beču se upoznao sa Turgenjevljevom prozom koja je znatno utjecala na oblikovanje njegove novelistike, u stvaranju lirskog ugođaja, specifičnog načina tematizacije prirode i pejzaža i oblikovanja *suvišnih ljudi*, osobito žena. Od ruskog pisca je učio opisivati melankolično raspoloženje koje se osjeća u novelama, a likovi poput Emilijana Lazarevića, Donne Ines i Mire Kodolićeve podsjećaju na postupke Turgenjevleve postupke karakterizacije. Osim Turgenjeva, značajan je i utjecaj Zole, ali najviše utjecaja je izvršio Šenoin savjet, da treba kopirati narav, a ne knjige! Kozarac je sve svoje pripovijesti doživio i sve je u njima *gola istina*. Teme Kozarčeve novelistike su raznolike: socijalna problematika u rodnoj Slavoniji opisao je u *Proletarcima* i *Krčelići ne će ljepote*, intenzivni doživljaj prirode u *Slavonskoj šumi* i priče o seoskim čudacima u djelu *Naš Pilip, Kapetan Gašo*. Suptilne analize ljubavi, braka, ljubomore i nevjere razradio je u djelima *Tri ljubavi*, *Mira Kodolićeva*, *Donna Ines*, *Oprava*, no podjednako su ga zanimale i socijalne teme i moralno – psihološka problematika, koja je posljedica raspada patrijarhalnog morala u djelima *Tena*, *Ljudi koji svašta trebaju*, *Biser – Kata*. U djelima *Rodu u pohodu*, *Tri dana kod sina* obradio je odnose selo – grad, problematiku odgoja u djelu *Emilijan Lazarević*, a psihologiju birokratske svijesti u djelu *San savjetnika Orlića*. (Nemec, 1997: 19)

U Kozarčevim djelima kratke proze tj. *novelama karaktera* odličan je psiholog i glavna odlika njegove proze su ženski likovi Tena, Mira Kodolićeva, Donna Ines i Biser Kata; upravo one spadaju pod najbolje analizirane ženske likove u hrvatskoj književnosti XIX. stoljeća. Među prvim u hrvatskoj književnosti pisao je o položaju žene moralnom padu, ženskoj psihologiji, veličanstvenosti i prokletstvu ljepote, dok su njegove simpatije na strani snažnih osobnosti, njima se može oprostiti i prekršaj moralnog kodeksa. (Nemec, 1997: 20)

Novele koje tematiziraju duševna raspoloženja i emocije su *Mira Kodolićeva* (1895.) i *Oprava* (1899.), čiji podnaslov je *psihološka studija*. Obilježje je epistolarna tehnika koja nam omogućava da uđemo u razmišljanja i odnose među likove, kao što se u *Miri Kodolićevoj* može proučiti unutrašnji preobražaj žene koja zbog nezadovoljstva brakom dovodi u ljubavnu avanturu. Studiju ljubomore nalazimo u *Opravi* u kojoj se iznose dileme glavnog junaka. Sljedeća novela koju bi trebalo izdvojiti je objavljena u *Sabranim djelima Moj stric*, zbog izravnosti, iskrenosti psihološke uvjerljivosti kojom je opisan lik koji predstavlja mračnu figuru. (Nemec, 1997: 21)

Sljedeća faza Josipa Kozarca nas uvodi u modernizam i u tom vremenu napisane su *Donna Ines*, *Mira Kodolićeva*, *Oprava* i *Tri ljubavi*. Poveznica među njima je pokušaj psihološkog modeliranja likova čiji su postupci motivirani unutarnjim žudnjama i čežnjama. Ženski likova stoga doba su jake duhovne osobnosti čija je najizraženija osobina iskazivanje njihove individualnosti. Tematizira se ljubav i misao glavnih likova, ali i Kozarca je ljubav kao najiskreniji čovjekov osjećaj, a prožimanje ljubavi i prirode moguće je uspostaviti puniji sklad harmoniju života. (Sablić Tomić, 2015:313)

Realističko oblikovanje teksta se odnosi na opisivanje regionalnih prostora u kojem autor ukazuje na funkciju likova i u kojem sam autor egzistira. Faza traje do posljednjeg desetljeća 19. st i određuje ju pozitivizam, racionalizam i objektivizam. Što se tiče tematike obično se odnosi na opisivanje nacionalne i socijalne problematike: propadanje plemstva, odnos selo-grad, uočavanje političkih i društvenih pojava i procesa. Miješaju se razni stilski postupci primjerice psihološko portretiranje likova i elementi simbolizma. (Sablić Tomić, 2005:309)

Na početku 20.st dolazi do promjena koje se tiču književno-povijesnog i poetike. Dogodio se zaokret tematskog interesa prema pojedincu, tako da je psihološka struktura lika u prvom planu kao i njegove dileme, frustracije, nagoni i svijest. Opisi regionalnog ambijenta i realističkih slika iz svakodnevnih života su u književnom tekstu u funkciji opisivanja psiholoških i bioloških stanja lika. (Sablić Tomić 2005:310.str)

4.1.

Psihološke

novele

Kozarac se od novela *Donna Ines*, *Zagonetke* i *Dvije sestre* usmjerava na psihologiju likova. Novela *Tena* objavljena je 1894.godine. Vrlo dobro je psihološki razrađena, opisuje razdoblje u kojem je nastala, socijalne motive koji su posljedica pišćeve zaokupljenosti psihologijom i promjenama u čovjeku. Smatra se najboljom novelom jer je najuvjerljivija, svi

postupci su motivirani, nema neutemeljenosti. Opisom prve ljubavi, moralnog pada do preobražaja cjelovito je prikazana pozadina društva u slavonskom selu. Dominirajući punokrvan lik središte je Kozarčeve posljednje faze, a to je kriza braka. Temu preuzima od velikih literarnih uzora Rusa Turgenjeva i Tolstoja. (Nemec, 1997: 107)

Donna Ines otelovska, shakespearovska tragedija je ljubomore. Tragična je osobnost, koja trpi posljedice nedostojne strasti, ali nije destruktivna. Općenito govoreći Kozarac voli snažne ličnosti, jake individualnosti, u svakom pogledu nadmoćne junakinje. Postavlja se pitanje li razlog tomu što je sam pisac bio neugledna fizička pojava pa je prikazivao čežnju za tjelesnom ljepotom. Ovo su opisane karakteristike iz Mire Kodolićeve:

Vuković je nekom nasladom promatrao kako se njena zatomljena duša počela oživljivati, kao davno nezalijevani cvijet nakon kiše.. (...)To neopredjeljivo, polutamno čuvstvo dovelo ju na misao, da još ima neka sreća, neka slast na svijetu, koja je njojzi doduše nepoznata, ali njena duša kao da ju izdaleka sluti. (Kozarac 1997:47)

Dakle, ljubav je sila koja pokreće duhovna zbivanja u djelima, pokreće promjene i preobražaje. Uz *Opravu*, *Mira* je najbrižljivije građena novela, građena po tolstojevom tj. biblijskom motu: *Na tvojem grijehu rodio se moj*, što bi značilo da se prati buđenje ženstvenosti, samopoštovanje, dostojanstvo, prva ljubav. No, Kozarac ne samo da pripovijeda o procvatu ženstvenosti nego i prirode, koja mu predstavlja najveću ljepotu i vrhovni zakon! (Čorkalo, 1993: 9)

5. Novela *Tena* (1894.)

Sav Kozarčev književni interes opisan je u *Teni*. U njoj se govori o propadanju patrijarhalnih zadruga, o tadašnjem čovjeku, nemarnom Slavoncu koji je zapustio blago-zemlju, sječi šuma i dolasku stranaca koji se bogate u Slavoniji. Osnovni problem je dezintegracija patrijarhalnog morala slavonskog sela koji predstavlja *Tenina* sudbina. No, Kozarac ne proučava mentalitet toga vremena, nego precizno definira ekonomsku i društvenu situaciju u konkretnom vremenu, proučava pojave koje su rezultirale tim okolnostima. (Nemec, 1997: 84) U dijelu u kojemu se govori o *Teninoj* ljepoti u razvoju i sazrijevanju, ona postoji samo biološki, ne kao samostalna osoba, pa se ne eksponira u govoru i djelovanju. Tek tada ona sebe počne smatrati osobom koja se oslobodila roditeljskog autoriteta, osjeća probuđeni instinkt za životom i stječe samosvijest. (Nemec, 1997: 86)

Opis Tenina izgleda nije slučajno na početku. Njezina osobitost, uz obiteljske odnose, odgoj i njezina imovina, koja u njezinom slučaju neće biti kapital, nego fatalna okolnost zbog koje će biti u žarištu interesa, bit će joj kamen spoticanja i uzrokovati njezin pad u svakom smislu. Tena i njezin otac, slični su karakteri trome naravi, a njezina majka suprotno od njih, nameće se okolini, opisuju ju jaka volja i radinost. Snažna je individua, ima mogućnost da usmjeri tok Tenina života, njezina smrt će biti početak Teninog oslobođenja. (Nemec, 1997: 87)

Vrijeme i mjesto radnje točno je opisano u djelu, radi se o vremenu okupacije Bosne nakon Berlinskog kongresa, u kojemu se austro-ugarska vojska razmjestila po cijeloj Posavini. Taj povijesni događaj presudan je za susret Tene sa Čehom Beranekom. Njihova romantična ljubav zanijela je mladu, dozrelu djevojku, kojoj se svidio zanimljivi stranac. Kozarac je dočarao njezino emocionalno raspoloženje od zanosa, intimne sreće, predavanje bujnim emocijama koje su spontane i prirodne. Upravo to stanje čini njezinu osobnost, upija opojnost punim plućima i uzdiže do individualnosti. To je najburnija Tenina faza, najpotresnija jer je preobratala njezinu intimu i razvila osjećajnost koja je dovela do značajne promjene. Dolazak vojske prouzrokovao je brojne promjene na društvenom polju, konflikte sa patrijarhalnim vrijednostima. Žene su prihvatile nove promjene, nisu bile primjereno odgajane i bez ikakvog iskustva, pa je tako dolazilo do slike nestajanja starih vrijednosti i nemorala. Tradicijske životne norme su se narušile time što ljubav postala važnija od udaje i braka. Kozarac opisuje upravo tu promjenu moralnih principa. (Nemec, 1997: 90)

Na slavonskom tlu, plodnoj ravnici sve je bilo dobrodošlo; ljudi različitog socijalnog i etničkog podrijetla, nove navike, putenost i ljubav, porok i vrlina. Na ugašenom patrijarhalnom području Slavonac je rasipao šume, dobra pa čak i žene, a rađale su se potpuno nove norme građanskog morala. Slavonac se povodio za svačime i usvajao je novine brzo i bez kritike, nezadovoljan starim, našao se brzo na dnu, misleći upravo suprotno. (Nemec, 1997: 90)

Ljubav prema Beraneku čuva Tenu od pada, jer joj daje ravnotežu, ali ona nije od onih koje se zauvijek potpuno predaju jednom osjećaju. Njezinu ljubav zamjenjuje osjećaj usamljenosti koji preplavljuje njezinu mladost. Sumorno raspoloženje opisano je u drugom i trećem poglavlju gdje se razvija problem Teninog moralnog pada. Nakon što je upoznala ljubav i strast, ne može bez njih, od blaženstva sreće dolazi do spoznaje da je njezin ulog njezina izuzetna ljepota koju njeguje i prodaje za materijalna dobra. (Kozarac, Kozarac 1974: 91)

Junakinja je nakon gubitka ljubavi, *slasti zemaljske* došla do posljednje stube njezina vrtoglava pada, riječima Kozarca počela je *grozno i ludo umovati* jer je njezina konačna odluka živjeti od svoga tijela. Ona nije tragična junakinja pa je Kozarac odlučio ipak preobraziti njenu osobu i vratiti je životu. Kaznio je Tenu lišavajući je ljepote, koja je bila povod moralnog pada. Upravo to prokletstvo pomoglo joj dovelo ju je do dna. U tjelesnim i duševnim mukama i bolesti *rastala se sa samom sobom*, nemoralnom Tenom. Ušla je u novi život, doživljavajući moralnu katarzu. Kažnjena, poružnjela, ostavljena, zanemarena, u samoći spoznat će dubinu svoga pada i tek tada će ući u istinski život. (Kozarac, Kozarac: 1997: 94)

Pripovijetkom Tena Kozarac i piše o Slavoniji, ističe prirodnu žensku ljepotu koja će biti uništena i izložena patnjama zbog svoje zanesenosti, ljudske naivnosti i želje za ugodom. Gubeći vlastiti identitet postaje podložna utjecajem na drugih što ima loše posljedice nju.

Primjerice u trenutku kada njezina dominantna majka umire ona postaje svjesna sebe same te se postupno razvija kao psihološko-emotivni portret. (Sablić Tomić, 2015:312)

Njezino instinktivno preživljavanje predstavlja promjenu u privatnim odnosima kao i slavonskom socijalnom prostoru. Njezin ožiljak je kazna zbog moralne slabosti i to je metaforično gledajući moralno propala žena koje se prepustila nagonima i preko njih pronalazi egzistenciju. Tek tada u tom trenutku njezino lice i Tena kao takva postaje prihvaćena mirna i sigurna u svom selu, više nije strasna, raspojasana i upravo taj pokretački motiv ožiljka se uvodi nakon što je počinila „griješ“: *To divno lice izrovat će kozice, izrovati na sve vijeke!*. (Kozarac, 1974: 96)

Tim postupkom se naglasila razlika u tematizaciji ženskog lika u odnosu na egzistencijalni kontekst i uspostavio se sklad sa socijalnom zajednicom u kojoj živi. (Sablić Tomić, 2015:312)

Kozarac je time dokazao kako je uključivanjem Tene u normalni život u Slavoniji humanost moguća jedino ukoliko se lijepo i ružno, radost i tuga, čovjek i priroda sjedine. Tenina posljedica unutarnjeg mira i duhovne energije je njezina odbačenost, osamljenost i ružnoća. (Sablić Tomić, 2015:313) Nekoliko ključnih riječi najbolje opisuju Tenu: *Bez vjere, bez odgoja, pokvarena Tena tako je grozno i ludo umovala*. (Kozarac, Kozarac, 1974: 89)

6. Obilježja fatalnih ženskih likova iz novele Biser-Kata

Ovim citatom se savršenom dočarava okolina u kojoj odrasta Biser-Kata, kao i ostale protagoniste Kozarčevih djela: *Tu knezu zapnu misli... tek u hitrim slikama preletješe mu glavom slijedeći prizbori: on vidje kako oženjeni ljudi, napustiv svoje žene, obilaze oko mladih djevojaka; kako se momci sastaju noću sa mladim ženama; kako matere vode rođene si kćeri u prvi mračak pod krov bogatih šumskih trgovaca i kako se pusta sirotinja preko noći zaodjene teškom svilom...* (Kozarac, Kozarac, 1974: 43)

6.1. Kata

Katina ljepota, kao i njezina narav su skromne u usporedbi sa ostalim likovima: *Onakvih modrih vlažnih očiju pod gustim trepavicama koje su treptajući čezle za nečim, nije nitko u selu upamtio. Bila je srednjeg stasa, sitnih kostiju, ponešto dugoljasta, nježno zaobljena lica, prozirne jedrine, ispupčenih usana s kojih je posmijeh bježao teplinuo poput talasa pod donjem dijelu punanog lica i vrata. Ako je iz tog raskošnog posmijeha i virila tek razvijajuća se strast i mlađahna obijest, to je opet iz sjajnog ravnog čela s glatko pričeljanom kosom sjalo djevičanstvo, djetinja nježnost i plemenitost značaja. Ta dva kontrasta na licu činila ju omamljujućom ljepotom.* (Kozarac, Kozarac, 1974:43)

Tenina majka je izrazito dominantna u Teninom odgoju, kako navodi Sablić Tomić, dok je Katina majka pasivna i nema toliko utjecaja na nju. Žali za materijalnim, no Biser-Kata nije površna, nego skromna i vesela:

Kad joj se Kata rascvala ljepotom, i ona popridigmu novim životom. Plačljivo znala pogledati kćer, žaleći ju što se ne može obući i nakititi kao druge djevojke; a kad se Kata na to veselo i obijesno nasmijala da joj nije ni najmanje stalo do bogata nakita-onda staroj uz blažen podsmijeh sinula suza na oku, ne znajući ni sama dali on radosti ili žalosti. (Kozarac, Kozarac, 1974: 44)

Kako se razvila, shvatila je da je odrasta i to ju je činilo tjeskobnom:

...pretvaraju u čudne muke i tjeskobe, napunjujući srce onom burnom čežnjom i nemirom. (Kozarac, Kozarac, 1974: 44)

6.2. Fema i Manda

Fema je visoka, crnomanjasta, očiju punih čara i zamamljivosti. Tijelo pravilno, bujno razvijeno, odisalo putenim raskošjem i razuzdanošću. Cijela ta divno sagrađena slika imala u

sebi nešto demonsko, graničeći sad na uzvišenost božanstva, sad na najnižu prostotu. Prije pet godina bila je ljepota prvog reda, no razbluda izbrisala vremenom nježne poteze mladenačke milina. Meke negda crte toga pravilnoga lica s lijepim obrvama ukočile se; nije bilo na njima onih titrajućih nijansa koje izražuju svaku misao i svako čuvstvo. (Kozarac, Kozarac, 1974: 53) Ovim citatom sam htjela dokazati vanjsku ljepotu koja je raskošna, božanstvena, upravo kako je opisao Nemec, istovremeno ističući kako je prosta i razbludna.

Osim Feme, drugi ženski lik koji ima karakteristike fatalne žene je lik Mande:

Ljepotom nije dorasla Femi ali ima nešto osobito u onom krupnom oku i domišljatom jeziku. Obadvije su već u dvadesetoj četvrtoj godini, i cvatu sad po drugi put. (...)Od sedamnaeste godine po do danas žive one tim udobnim, pustopašnim životom. Poznaje ih sva okolica, svaki stranac. Tko se je samo htio s njima zabaviti, pa bud tko on bio, ako je samo imao novaca u džepu, taj je srkao med njihovih usana, divio se prekrasnom tijelu-i naposljetku zgražao nad praznim srcem u kojem nije bilo trunka ljubav, ni iskre plemenitog ponosa (Kozarac, Kozarac, 1974: 53)

Njihovo propadanje i moralni padovi se oslikavaju na vanjskom izgledu mladih djevojaka, odajući kakva im je unutrašnjost: *Femi i Mandi podalilo se lice neljupkom bljedoćom, usne im se nacrtale sitnim naborima, nos se zašiljio i pobijelio, očnice nabrekle i zaokružile modrim kolobarom, odajući burne, neprospavane noći. (Kozarac, Kozarac, 1974: 57)*

6.3. Katino propadanje

Mati je na te riječi pogleda u pol radosti kao da očekuje njen odgovor al umjesto toga Kati u taj čas ponestaje daha kao da život u njoj izgiba... (Kozarac, Kozarac, 1974: 46)

Ovim citatima sam htjela dokazati onaj trenutak u kojemu ženski lik dotakne moralno dno, koje se očituje na izgledu i zdravlju lika:

Duševna napetost i borba jasno se izražavala na Katinom licu; mjesto dosadanjih ružičastih listića na obrazima naletjeli na njih oblačci bljedoće i umora. Prije plamenit i raskošan pogled postao sada ljubak, izrazit, golubinje turobnosti... (Kozarac, Kozarac, 1974: 63)

Sablić Tomić piše o odbačenosti i usamljenosti koja se dogodi nakon moralnog pada, kada se lik stopi sa okolinom u kojoj živi:

Ni jedan momak ni da čuje za kneževu jedinicu; da je sva zlatna, ne bi je ni jedan uzeo za ženu, niti bi mu to rod njegov dozvolio. Kao stršeni navalili jezici na Katu, izmišljali o njoj

nečuvane rugaveti i svakojake pjesme kakovih nepozna ni jedan narod pod nebom... Poslije mjesec dana sahraniše i Katu i čedašce joj. (Kozarac, Kozarac, 1974: 68)

Destruktivnost fatalne žene koju opisuje Nemec je bila fatalna za Biser-Katu i dijete te završava tragično: *Poslije mjesec dana sahraniše i Katu i čedašce joj.* (Kozarac, Kozarac, 1974: 68)

7. Obilježja fatalnosti u noveli Tena

Nakon nekoliko uvodnih rečenica u noveli se navode opširni opisi Teninog vanjskog izgleda, bitno su za ostatak radnje i sami kraj kako bi se dokazala i vanjska promjena koja se dogodila;

Kada je nastupila sedamnaestu godinu poče se raspupavati, i to tako naglo da je svaki dan drugačija, svaki dan ljepša bivala. Ona sve dosada uspavana životna snaga briznula najednom u sav mah; u visinu nije više rasla nego se samo zaokruživala dokle god joj nije punoća sa visinom u potpuni sklad došla. (Kozarac, Kozarac, 1974: 72)

Sljedećim navodima dokazujem Tenino buđenje, po članku Slavonska krv autorice Sabli-Tomić, koje se dogodilo u trenutku kada je prepuštena samoj sebi i svojoj volji. Smrt majke je trenutak kada se Tena oslobađa i tako se uvodi u dublju emotivnu i psihološku dubinu:

Tena nije puno plakala za njom, jednom već zato jer nije bila plačljive naravi, a drugo jer joj je sada bilo u srcu kao čilom konju koji se oteo i odletio na prostrane njive i poljane u zlatnu slobodu... Tena kao da do sada nije ni mislila svojom glavom ni čutila svojim srcem. (...) Ja sam ja; sve što je na meni, moje je!... Koliko li ju je slast obuzela kada je oćutila da će sama ravnati svojom voljom, svojom mišlju, svojim tijelom... (Kozarac, Kozarac, 1974: 73)

Tenin vanjski izgled bio je fatalan za Đorđa, koji je bio opčinjen njezinom ljepotom. Njezina volja upravlja Đorđetovim brakom i njegova žena strada zbog nje, te njezin brak ovisi o Teni:

Đorđe je mahnitao za njom; fanatizmom istočnjaka snivao on samo o njoj; ona je njemu bila slađa nego mana nebeska. On je znao za svaki njezin korak, on ju je izdaleka pratio kada je išla k Leonu, i pratio ju kada se vraćala odanle; on je radi nje dan na dan tukao svoju ženu, malu Ciganku Marušku, a ona opet kraj svojih udaraca neugasivom ljubavlju ginula za njime, za lijepim svojim Đorđem. (Kozarac, Kozarac: 1974: 82)

Isto tako je bila pokretač radnje u Jozinom domu, jednako tako je njezina volja bila najvažnija: *Ona je bila pravi gazda u Jozinom domu, jer kako je ona htjela onako je moralo biti.* (Kozarac, Kozarac, 1974: 91)

Sljedeći citat sam navela kako bih pokazala povezanost Slavonije i Tene. Tena je slika Slavonije, simbolično prikazivanje propadanja i socijalne tematike. Upravo ovdje je prikazana sličnost, nemarnost za okolinu koja dovodi do osobnog propadanja kao i propadanje Slavonije:

Tena je za sve to znala i ne znala, no nije marila. Što da se ona za to brine, zar je to njezin posao? To je samo njezina mati bila tako luda, pa zato je i otišla prije reda u grob! Niti je otac mario za nju niti ona za oca... (Kozarac, Kozarac, 1974: 87)

Tenina ljepota bila je unakažena kozicama kojima se zarazila, mještani su je vrijeđali:

Kuga, beštija, frajmadla! (Kozarac, Kozarac, 1974: 93), bila je potpuno sama do dolaska Beraneka, ali njezina taština bila je za nju fatalna i dovela ju do propasti:

Od najljepše postat će najgrđa; kao što su do sada upirali u nju oči radi ljepote tako će sad pokazivati na nju radi grdobe. (Kozarac, Kozarac, 1974: 96)

To su bile jedine riječi koje je mogao da izlane kada je vidio Tenu gdje sjedi pognuta na postelji. Veći dio lica joj bio u jednoj jedinoj mrkoj kori, samo ispod očiju i oko usta bijeljela se ljudska koža. Bila je slična kornjači. (Kozarac, Kozarac, 1974: 98)

8. Obilježja fatalnosti u noveli Mira Kodolićeva

Vanjski izgled Mire je nježan, kao i njezine godine, u kojima se ne snalazi, pa se može zaključiti da se nije još osvijestila i počela djelovati nagonski: *Bila je još posve mlada, u dvadeset i drugoj godini, pepeljaste guste kose, blijedo-mramornog lica, velikih smeđo-plavkastih očiju, ustašca punanih, rujnih nu bez snažnijeg izraza. Bila je sitna i oniska; cio izraz lica bio je još toli djetinski nježan i nevin, mramorna bjelina još toli prozirna, da se je svakomu novomu znancu nehotice nadavalo da ju zove gospođicom, umjesto gospođom.* (Kozarac, 1980: 37)

Njezina fatalnost se ne očituje u njezinom djelovanju ili požudi, nego tek u odnosu sa Vukovićem, koji ju je sam naveo da se počne osvješćivati.

Vuković je nekom nasladom promatrao kako se njena zatomljena duša počela oživljivati, kao davno nezalijevani cvijet nakon kiše. On ju je i nadalje promatrao svojim

analizirajućim pogledom: naslađivao se sa umjetnički savršenim dijelovima njenoga tijela, kao što su bili čelo, nos i brada; divio se finim zavojima maloga ružičastoga uha, - a ljutile ga one preveć svijetle, jedva vidljive obrve, koje su bunile i kvarile mu toli dražesno sastavljenu crtu, koja je tekla počam od čela sve do nježno izbočenih grudi. Uz tanki profil i sitne kosti, pristajala posvema gipkost njenih kretnja, s kojima je izražavala svoje misli skoro kao i sa govorom samim. (Kozarac, 1980: 41)

Koliko god da se radnja razvila, Mira je uvijek ostala nježno biće, što možemo iščitati iz razmišljanja njezinoga supruga, koji se zasitio njezine čednosti:

Kodolić, zasitiv se slasti koje mu je do sada bračni život pružao.. . sve to godilo je njemu u taj čas mnogo više, negoli delikatna otmjenost njegove nježne žene, koja i sad nakon četirigodišnjega braka nije izgubila one djevičanske stidljivosti, koju mu je donijela kada je stupila pod njegov krov.

(Kozarac,1980:50)

9. Zaključak

Likove fatalnih žena, zavodnica i preljubnica, susrećemo u najvažnijim djelima hrvatske književnosti 19. stoljeća. Josip Kozarac kao jedan o autora koji piše o fatalnim ženskim likovima, donosi bogate i slikovite opise zrelih žena koja progovaraju o karakteru likova, ali i izazivaju odbojnost čitatelja. Fatalne žene su nadnaravno lijepe i privlače, te im je često upravo ljepota sredstvo uništenja i osvete muškarcima. Ženski likovi su često opisani kao nositeljice nesreće i smrti, dok je u kršćanskoj ikonografiji žena imala demonska obilježja.

U Kozarčevim djelima fatalna žena simbol je zadovoljavanja nagona i žudnje. Potpunu zaokruženost i iznijansirano psihološko profila Kozarac je ostvario samo u *Teni*. Predstavljena kroz vlastite riječi i misli, unutarnje monologe, pripovjedačeve osvrte i kroz viđenje drugih, ona je prošla brojne preoblike. Moralna slabost fatalnu ženu vodi do kazne koja se materijalizira obično preko vidljivih tjelesnih ili pak nevidljivih duhovnih ožiljaka. Ožiljak kao posljedica odbačenosti, kao odraz potiskivanja tjelesnih strasti mjesto je preko kojega oblikovanje ženskog lika u Miri Kodolićevoj dobiva novu psihološku dimenziju. Kozarac je sposoban oprostiti kršenje moralnih zakona snažnim osobnostima, kao što su fatalni ženski likovi u njegovim novelama.

10. Literatura

1. Čorkalo, Katica, *Novela Tena ili rehabilitiran čovjek*; u knjizi *Slavonica*, Vinkovci, 1993.
2. Čorkalo, Katica, *Psihološke novele*; u knjizi *Slavonica*, Vinkovci, 1993.
3. Kozarac, Ivan, Kozarac, Josip, *Slavonijo zemljo plemenita: izabrana proza*, Zagreb, 1974.
4. Kozarac, Josip, *Pripovijetke*, Zagreb, Mladost, 1980.
5. Nemec, Krešimir, Josip Kozarac. Predgovor u: *J.Kozarac: Izabrana djela*, SHK, Zagreb, 1997.
6. Nemec, Krešimir, *Femme fatale u hrvatskom romanu 19.stoljeća (Geneza i funkcija motiva)*, Forum, knj.57, br.1-2, 1989.
7. Sablić Tomić, Helena, *Slavonska krv uz među devetnaestoga i dvadesetog stoljeća*, U: J: i I. Kozarac: *Slavonska krv*, Znanje, Zagreb, 2005.